

Combat proven

Nederlandse militaire relaties met Israël

Stop wapenhandel, juni 2016

Stop
Wapenhandel
www.stopwapenhandel.org

Anna Spenglerstraat 71
1054 NH Amsterdam
020 6164684
info@stopwapenhandel.org
IBAN NL11 TRIO 0390 407 380

Foto voorpagina

Advertentie van Israëliisch wapenbedrijf Rafael

Colofon

Uitgave: Stop Wapenhandel, juni 2016

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van het Fonds Vredesprojecten.

Samenvatting

In dit rapport heeft Stop Wapenhandel de militaire relaties en de import en export van militaire goederen tussen Nederland en Israël in kaart gebracht.

De Israëlische wapenindustrie is grotendeels in staatshanden en heeft het Israëlische leger als voornaamste klant. Onderling zijn er nauwe banden, er is constant contact vanuit 'het veld' met de industrie over ontwikkelingen en verbeteringen van militaire producten. Dat leidt ertoe dat Israëlische wapens populair zijn op de internationale markt, omdat ze het label 'combat proven' of 'battle tested' hebben. Israël en zijn wapenindustrie profiteren van de kennis en ervaring die is opgedaan door de bezetting van de Westelijke Jordaanoever en de blokkade van Gaza. Een bezetting en blokkade die gepaard gaan met mensenrechtenschendingen en overtredingen van het internationaal recht.

Met het exporteren van hoogwaardige militaire- en 'beveiligingsproducten' trekt de Israëlische wapenindustrie profijt van deze kennis en ervaring. Landen die producten van de Israëlische wapenindustrie kopen of met deze industrie samenwerken, zoals Nederland, profiteren zo in feite van kennis opgedaan bij het schenden van mensenrechten en overtreden van internationaal recht. Minister van Defensie Hennis verklaarde in 2014 bij een bezoek aan Israël dat Nederland de militaire banden met Israël wil aanhalen. Het Korps Commandotroepen maakt gebruik van Israëlische trainingsfaciliteiten. Ook hier profiteert Nederland van kennis en ervaring die is opgedaan tijdens bezetting en blokkade.

Behalve het stimuleren van de wapenindustrie door aankoop van Israëlische 'combat proven' producten draagt Nederland nog op andere manieren bij aan het faciliteren van de bezetting en het conflict. Zo is er een aanzienlijke kans dat in Nederland geproduceerde en ontwikkelde onderdelen voor F-16s, Apache helikopters, Hellfire-raketten en in de nabije toekomst onderdelen van de F-35, ook bekend als Joint Strike Fighter (JSF), via de Verenigde Staten in Israël belanden, ook al zou Nederland zelf nooit rechtstreeks dit soort producten aan Israël leveren. Nederland heeft na de uitvoer van de geproduceerde wapenonderdelen geen controle meer over de Amerikaanse export.

Daarnaast vindt nog steeds export van zogenaamde dual-usegoederen plaats, goederen die zowel een civiele als een militaire toepassing kennen. Verontrustend zijn met name de levering van onderdelen van nachtzichtapparatuur aan het Israëlische leger en de levering van chemicaliën die als grondstof voor chemische wapens kunnen dienen. Vooral omdat Israël als een van de weinige landen het Chemische Wapens Verdrag niet heeft geratificeerd. Sommige analisten vermoeden bovendien dat Israël een chemische wapenprogramma heeft.

De Israëlische militaire industrie wordt niet alleen gesteund door aankopen uit Europese landen, ook gaan er grote sommen onderzoeksgeld naar Israëlische wapenproducenten. Israël kan deelnemen aan lucratieve EU onderzoeksprogramma's door het in 1995 gesloten Associatieverdrag met de Europese lidstaten. Gedurende de looptijd van het Europees innovatiesubsidieprogramma FP7, van 2007 tot en met 2013, hebben Israëlische instellingen

meegedaan aan ruim 1500 projecten. Israël heeft daarbij voor 780 miljoen euro aan subsidie ontvangen. Een deel van dit bedrag belandde bij de Israëlische wapenindustrie.

Na druk vanuit maatschappelijke organisaties besloot de Europese Commissie dat projecten in Horizon 2020 een exclusieve focus moeten hebben op civiele toepassingen. Ondanks dat blijkt dat er nog steeds veel van de Europese innovatiesubsidie naar de wapenindustrie gaat, mede doordat de grens tussen civiele ('beveiligings'), dual-use en militaire producten erg vaag is. Onder meer worden met Europees belastinggeld wapenproducten als Elbit en ISLspace gesteund, bedrijven wiens producten een grote rol spelen bij de bezetting van de Westelijke Jordaanoever en de oorlogen en blokkade van Gaza.

De houding van Nederland en de EU ten aanzien van militaire relaties met Israël is dus zeer tweeslachtig. Nederland en de EU spreken ze zich uit tegen de Israëlische bezetting en de schendingen van internationaal recht en mensenrechten. Zowel de Nederlandse regering als de Europese Commissie stelt niet samen te werken met bedrijven die gevestigd of werkzaam zijn in bezet gebied. Maar tegelijkertijd wordt handel met de Israëlische wapenindustrie wel toegestaan, en belandt er in Nederland geproduceerd wapenmateriaal in Israël, en vice versa.

Inleiding

In dit rapport worden de militaire relaties van Nederland met Israël geanalyseerd en wordt gekeken hoe deze zich verhouden tot de Nederlandse beleidsdoelen ten aanzien van Israël en de Palestijnse Autoriteit.

Zowel Nederland als de EU geven in beleidsstukken aan te willen bijdragen aan het vredesproces in het Midden-Oosten en in het bijzonder het vredesproces tussen de Israëlische en Palestijnse autoriteiten. Nederland en de EU zetten hierbij in op een tweestatenoplossing waarbij “een veilig Israël en een onafhankelijke, democratische en levensvatbare Palestijnse staat in vrede naast elkaar bestaan.”¹ De grenzen van voor 4 juni 1967, voor de Zesdaagse oorlog, vormen daarbij het uitgangspunt. Daarbij beschouwen zowel de EU als Nederland de Israëlische nederzettingen in de bezette Palestijnse Gebieden als illegaal. Deze zijn in strijd met het internationaal recht en vormen een ernstige bedreiging voor het vredesproces.²

De Nederlandse regering spreekt van een zeer restrictief wapenbeleid ten aanzien van Israël. Op basis van het wapenexportbeleid voert Nederland in beginsel geen wapens uit naar conflictgebieden en wil het niet bijdragen aan mensenrechtenschendingen en oplopende spanningen in het gebied. Vanaf 2002 krijgt de Nederlandse wapenindustrie daarom meestal geen vergunning meer om militair materiaal te exporteren naar Israël. Het kabinet beweert af te zien van elke samenwerking of stimulatie van activiteiten die te maken hebben met de nederzettingen of de afscheidingsbarrière.³ Elke aanvraag voor een wapenexportvergunning wordt echter op individuele basis getoetst, waarbij de eindgebruiker en het eindgebruik van de goederen moeten worden betrokken, alsmede de aard van het te exporteren goed. Dit laat ruimte voor beperkte uitvoer.

Naast wapenuitvoer zijn er nog andere militaire relaties tussen Nederland en partijen die militair deel uitmaken van het conflict. In dit rapport zal duidelijk worden dat de Nederlandse overheid, de EU en Nederlandse bedrijven in toenemende mate relaties onderhouden met de Israëlische wapenindustrie en hiermee indirect betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen en overtreding van het internationaal recht.

---

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/internationale-vrede-en-veiligheid/inhoud/nederland-midden-oosten>

² <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1677.pdf>

³ <http://www.docp.nl/brief-minister-hennis-9-maart-2015-inzake-samenwerking-nederland-israel/>

Deel 1 De situatie in Israël

Mensenrechtenschendingen en humanitaire oorlogsrecht

Bij het humanitaire oorlogsrecht zijn vooral twee verdragen van belang: het Vierde Haagse Verdrag van 1907⁴ en de Vierde Conventie van Genève van 1949⁵. Het Vierde Haagse Verdrag heeft betrekking op de wijze van oorlogvoering, de Vierde Conventie van Genève op de bescherming van burgers tijdens oorlog en bezetting. Het Vierde Haagse Verdrag verbiedt een bezettende mogendheid om permanente veranderingen aan te brengen in bezet gebied, tenzij deze militair noodzakelijk zijn of worden aangebracht in het belang van de lokale bevolking die onder bezetting leeft. De Vierde Conventie van Genève verbiedt een bezettende mogendheid om delen van zijn eigen burgerbevolking over te brengen naar bezet gebied.⁶ De vestiging van honderdduizenden Israëliische kolonisten in de bezette gebieden, gestimuleerd en gesubsidieerd door opeenvolgende Israëliische regeringen, is derhalve een ernstige schending van deze conventies.⁷

Zowel de Europese Unie⁸ als de Nederlandse regering benadrukken regelmatig dat de nederzettingen illegaal zijn en een obstakel voor vrede. Toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Timmermans verklaarde duidelijk tijdens een overleg van de commissie Buitenlandse Zaken; 'Het nederzettingen beleid is gewoon illegaal.'⁹

Een andere schending die met de kolonisatie samenhangt is de muur die de Israëliische regering in bezet Palestijns gebied bouwt. De route daarvan is zodanig gekozen dat zoveel mogelijk (grote) nederzettingen door Israël worden ingelijfd.¹⁰ Op 9 juli 2004 heeft het Internationaal Gerechtshof in Den Haag uitgesproken dat de muur in strijd is met het humanitair oorlogsrecht.¹¹

Daarnaast houden zowel Palestijnse militieën als de Israëliische regeringen zich niet aan de basisprincipes van het humanitair oorlogsrecht: dat strijdende partijen onderscheid moeten maken tussen burgers en strijders. Sinds september 2000 heeft Israël meer dan 9.000 Palestijnen gedood, onder wie veel burgers. Door Palestijns geweld kwamen in dezelfde periode bijna 1.200 Israëli's om het leven.

<i>Palestijnen gedood door Israëli's</i>		<i>Israëli's gedood door Palestijnen</i>	
totaal	9004	totaal	1181
waarvan kinderen	1880 21%	waarvan kinderen	132 11%

Aantal slachtoffers Israëliisch-Palestijns conflict, september 2000 t/m augustus 2014.

Bron: B'Tselem

⁴ <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/195>

⁵ <https://www.icrc.org/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/6756482d86146898c125641e004aa3c5>

⁶ <https://www.icrc.org/ihl/WebART/380-600056>

⁷ <http://www.rightsforum.org/achtergronden/internationaal-recht>

⁸ <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%209909%202012%20INIT>

⁹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-1272.html>

¹⁰ <http://www.rightsforum.org/achtergronden/nederzettingen>

¹¹ <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1677.pdf>

Een tweede basisprincipe van het humanitair oorlogsrecht is dat schade die door militaire operaties wordt veroorzaakt in verhouding moet staan tot het militaire voordeel dat ermee wordt behaald (proportionaliteit). Ook dit principe wordt door Israël geschonden: de afgelopen jaren heeft Israël de Palestijnse economie en samenleving voor miljarden euro's aan schade toegebracht.¹²

Ook het Israëliësch beleid ten aanzien van de mensenrechten is zorgwekkend. Veel van de mensenrechtenschendingen die Israël pleegt zijn het gevolg van de bezetting, in het bijzonder de aanwezigheid van de nederzettingen en de bouw van de muur. Israël maakt onder meer inbreuk op het recht op eigendom, het recht op huisvesting, het recht op een adequate levensstandaard, het recht op bewegingsvrijheid, het recht op vrije beschikking over natuurlijke hulpbronnen, het recht op gelijkheid en het recht op zelfbeschikking van de Palestijnen.¹³

Dat Israël het humanitair oorlogsrecht en mensenrechten op grote schaal en bij voortdurend schendt is extra zorgwekkend omdat Israël als bezettende mogendheid juist verantwoordelijk is voor het welzijn van de Palestijnse burgerbevolking. Deze verantwoordelijkheid vloeit voort uit het gegeven dat de Palestijnen door de bezetting vitale overheidstaken niet zelf kunnen vervullen.

Met verwijzing naar de Vierde Conventie van Genève heeft het Internationaal Gerechtshof in Den Haag alle landen die de conventie hebben ondertekend opgedragen ervoor te zorgen dat Israël de uitspraak naleeft. Echter, is Nederland in woord tegen de schendingen, qua daden ondersteunt ze Israël nog steeds.

Import en export militaire goederen

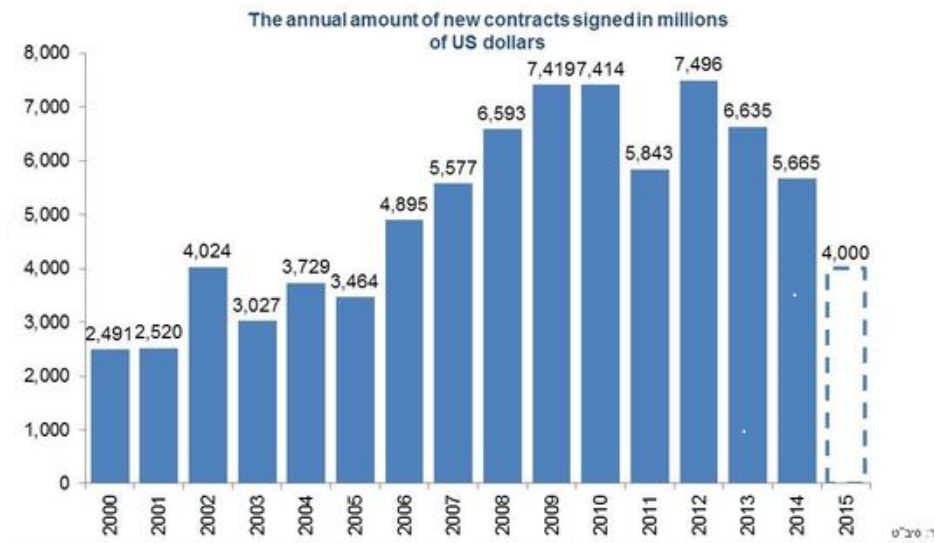
Israël heeft een omvangrijke defensie-industrie. Ondanks dat het momenteel relatief 'slecht' gaat met de Israëlische wapenindustrie zijn ze volgens het Zweeds onderzoeksinstituut SIPRI nummer 8 op de lijst van grootste wapenexporteurs. Wel is er sprake van een dalende verkoop. In een brief aan de Israëlische premier Benjamin Netanyahu waarschuwen de directeurs van Israëls vier grootste wapenproducten dat de verkoop van wapens de laatste jaren afneemt. Dit is volgens de directeurs zeer problematisch omdat afname van de verkoop leidt tot minder ruimte voor ontwikkelen van nieuwe wapens en technologieën. Het verband tussen afzet van producten en ontwikkeling van nieuwe producten wordt benadrukt door de producenten.

In de brief wijten de directeurs de afnemende verkoop aan een globale trend van dalende defensiebudgetten en stimulatie van binnenlandse wapenproductie. Echter is er volgens het SIPRI de afgelopen jaren nauwelijks sprake van een serieuze daling in militaire uitgaven en is zijn de uitgaven in 2015 zelfs toegenomen met 1% tot een bedrag van 1700 miljard dollar.

¹²<http://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/israel-and-palestine>

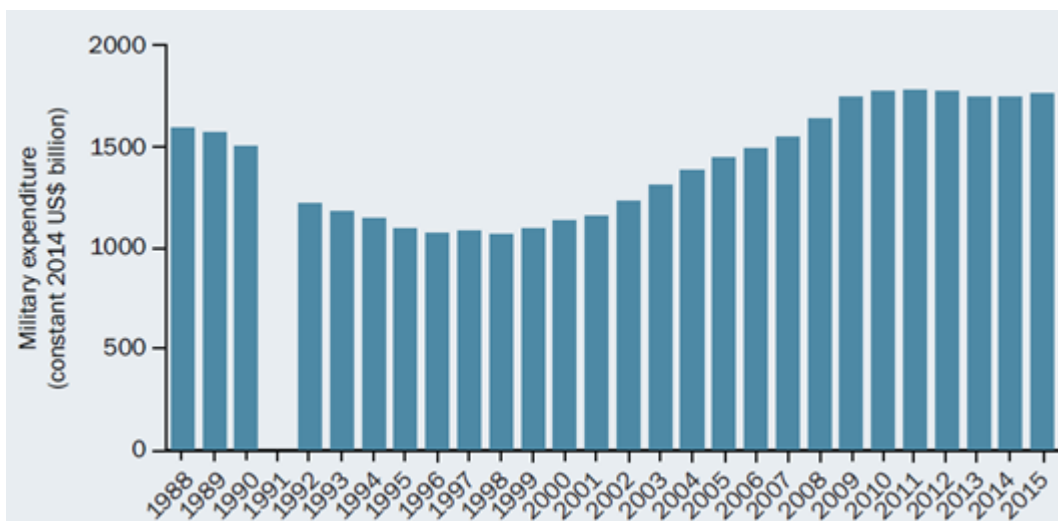
¹³ <http://www.acri.org.il/en/wp-content/uploads/2013/12/SituationReportEng2013.pdf>

Israeli Defense Exports Are in Sharp Decline Since 2011

Bron: Israel Ministry of Defense <http://www.defensenews.com/story/defense-news/2015/11/12/israeli-executives-warn-industrial-crisis/75637014/>

De Boycott, Divestment and Sanctions Movement (BDS) claimt dat de daling te maken heeft met toenemende druk van burgers en kritische organisaties op hun overheden om militaire samenwerking met Israël te beperken. Zo verklaarde de Turkse premier Ahmet Davutoglu in 2011 alle militaire relaties met Israël op te schorten onder andere vanwege de illegale blokkade van Gaza.¹⁴ Dit terwijl Turkije in 2009 en 2010 een van de grootste importeurs was van Israëlische militaire goederen.¹⁵ Overigens lijkt het Turkse beleid inmiddels te kenteren.

Bron: SIPRI

¹⁴ <http://www.bloomberg.com/news/articles/2011-09-02/turkey-halts-israel-military-accords>

¹⁵ <https://bdsmovement.net/2011/bnc-welcomes-turkey-sanctions-7969>

Ook investeerders, waaronder banken en pensioenfondsen, beginnen zich langzaam aan terug te trekken uit Israëlische militaire bedrijven. Zo belegt PGGM sinds eind 2011 niet meer in het Israëlische bedrijf Elbit, dat beveiligingsapparatuur en drones levert aan Israëlische autoriteiten in bezet gebied. Volgens PGGM was 'de onderneming niet bereid met ons te spreken over hun activiteiten in de bezette gebieden.' Ook desinvesteerde PGGM in vijf Israëlische banken die betrokken waren bij activiteiten in de bezette gebieden.¹⁶ PGGM is voorsnog een van de uitzonderingen. Zo belegt Pensioenuitvoerder APG, onder andere voor pensioenfonds ABP (overheidspersoneel) en het pensioenfonds voor de bouw, nog wel in de grote Israëlische banken en Elbit.¹⁷ Echter de kritiek neemt toe. De Verenigde Naties maar ook veel mensenrechtenorganisaties wijzen op de constante mensenrechtenschendingen en op beleid dat in strijd is met internationale wetten.

Niet alleen verkoop van militaire producten aan Israël draagt bij aan mensenrechtenschendingen. Ook de aanschaf van Israëlische producten is problematisch. Dit geeft ruimte voor onderzoek en ontwikkeling van nieuwe militaire producten, die vervolgens kunnen worden ingezet in bezette gebieden. Het is zeer zorgelijk dat Nederland nog steeds samenwerkt met de Israëlische wapenindustrie en voor grote bedragen defensiemateriaal afneemt.

Ondanks deze dalende trend van de laatste jaren is de Israëlische wapenindustrie nog steeds groot. Volgens SIPRI is tussen 2001 en 2012 de Israëlische wapenexport meer dan verdubbeld. Zeker voor een relatief klein land met 8 miljoen inwoners is de bijdrage aan de globale wapenhandel relatief gezien aanzienlijk. Onder meer is Israël de grootste exporteur van militaire (en niet-militaire) drones.¹⁸

Hermes™ 450 - Tactical Long Endurance UAS

A multi-role high performance tactical UAS and the primary platform of the IDF in counter-terror operations, Hermes 450 is a mature and **combat proven** UAS with over 300,000 operational flight hours and a class leading safety and reliability record.

¹⁶ <http://www.nrc.nl/nieuws/2014/01/13/pggm-we-zijn-niet-totaal-weg-uit-bezette-gebieden>

¹⁷ <http://www.nrc.nl/nieuws/2014/01/13/pggm-we-zijn-niet-totaal-weg-uit-bezette-gebieden>

¹⁸ <http://www.haaretz.com/israel-news/israel-is-world-s-largest-exporter-of-drones-study-finds.premium-1.524771>

Volgens het Israëlische ministerie van Defensie ontving het Defence Export Control Agency in 2015 9000 aanvragen voor wapenexportvergunningen en werd voor 5,7 miljard dollar geëxporteerd¹⁹.

Door Israël's unieke positie op de wapenmarkt heeft Israël een machtspositie. In het verleden verkocht Israël vooral aan Derde Wereldlanden, maar sinds enkele jaren is het beleid gericht op verovering van markten in het rijke deel van de wereld. Vooral de opkomende landen en de Verenigde Staten zijn grote afnemers. Echter is Israël niet kieskeurig. Wapens worden verkocht aan iedereen die ze maar wil hebben, een wapenexportbeleid ontbreekt volledig. Zo verkochten ze bijvoorbeeld ondanks een Europees wapenembargo wapens aan notoir mensenrechtenschender Zuid-Soedan.²⁰ De Israëlische journalist Jeff Halper stelt in zijn boek dat Israël's unieke aanbod van geteste wapens en de grote vraag hiernaar een belangrijke reden zou kunnen zijn dat landen een oogje dichtknijpen ten opzichte de schendingen van internationaal recht door Israël.²¹ Recent zijn in de Knesset nieuwe wapenexportregels voorgesteld die veel overeenkomst vertonen met de Amerikaanse wapenexportregels. Een eerdere poging om exportregels in te voeren sneuvelde in 2015²².

De waarde van 'combat proven'

Gemiddeld wordt nu 75% van de Israëlische militaire productie geëxporteerd²³. Het technisch niveau van de militaire export is hoog. Israëlische wapens zijn zeer geavanceerd en bovendien zijn de meeste producten '*combat proven*', dat wil zeggen dat hun kwaliteit op het slagveld is aangetoond. Voor kopers is het interessant dat het Israëlisch militair materieel is uitgetest in hetzelfde soort gevechtssituaties als waarin zij zelf momenteel vaak opereren; dichtbevolkte stedelijke gebieden. Zoals de Hermes 450 drone, ingezet in de Gaza-oorlog in 2009. Human Rights Watch stelt in een rapport genaamd 'Precisely Wrong' (precies verkeerd) dat dit zogenaamde precisiewapen betrokken was bij de dood van veel burgers in Gaza. De Hermes 450 en zijn opvolger de Hermes 900 werden ook veelvuldig ingezet in de aanval op Gaza in 2014 waarbij 2191 Palestijnen omkwamen, het merendeel burgers. Elbit wist de modellen Hermes 450, ingezet bij bombardementen in Libanon in 2006 en in Gaza in 2008-2009, en de verbeterde Hermes 900, ingezet bij bombardementen in Gaza in 2014, goed te verkopen. Zo kocht onder andere de Zwitserse overheid recent voor 208 miljoen euro aan Hermes drones om in te zetten bij grensbewaking. Ook de Braziliaanse overheid schafte Hermes drones aan om de protesten naar aanloop van het (dure) wereldkampioenschap voetbal de kop in te drukken.²⁴ De Hermes 900 werd ook verkocht aan Chili, Colombia en Mexico.²⁵

Niet alleen de Israëlische hardware is aantrekkelijk omdat het bij inzet door het Israëlische leger zijn effectiviteit heeft bewezen. Ook de Israëlische ervaring met gevechten in dichtbevolkt gebied tegen een zogenaamd 'asymmetrische vijand' (een vijand die met

¹⁹ IHS Jane's Defence Weekly 29 June 2016

²⁰ <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israeli-arms-exports-under-scrutiny-amid-claims-they-are-helping-to-fuel-conflict-in-south-sudan-10452399.html>

²¹ Jeff Halper. War Against The People - Israel, The Palestinians and Global Pacification

²² IHS Jane's Defence Weekly 29 June 2016

²³ <http://www.stopwapenhandel.org/node/1761>

²⁴ <http://ir.elbitsystems.com/phoenix.zhtml?c=61849&p=irol-newsArticle&ID=1912412&highlight=>

²⁵ <http://www.janes.com/article/56274/elbit-announces-hermes-900-deal-for-switzerland>

guerrillatechnieken vecht tegen een professioneel leger) is interessant voor veel kopers. De manier van oorlog voeren verschuift van staat tegen staat, met grote wapensystemen, naar asymmetrische conflicten waarin een staat strijdt tegen een niet-statelijke tegenstander. Zo bleek de grootste uitdaging van de laatste Amerikaanse oorlog in Irak niet het verslaan van de troepen van Saddam maar het ‘pacificeren’ van de bevolking. Hier komt de expertise van Israël om de hoek kijken. De ervaring die Israël heeft met het controleren van grote groepen mensen, doordat het internationaal erkende Palestijnse gebieden bezet sinds 1967, sluit aan bij de gewijzigde globale trend in oorlogvoering.

Er is grote behoefte in de strijd tegen ‘terrorisme’ naar ‘beveiligingsproducten’ die ongewenste activiteiten kunnen opsporen binnen een maatschappij. Israël produceert superieure producten, goed bruikbaar voor staten en andere organisaties die hun bevolking willen controleren. Zo produceren Israëlische bedrijven zeer geavanceerde surveillancesystemen (spionagetechnologie), zoals camera's met gezichtsherkenning, al dan niet op drones. En systemen die doelen opzoeken, zoals bewakings- en aanvalsdrones.²⁶ De enorme hightech industrie in Israël (50% van de nationale export) en de ervaring opgedaan door het conflict en de bezetting zijn ideaal voor het produceren voor ‘beveiligingstechnologie.’ Uit cijfers van SIPRI blijkt dat Israëlische export voor meer dan de helft bestaat uit zogenaamde surveillancesystemen en dat dit dan ook de motor is van de verdubbeling van Israëlische export tussen 2001 en 2012.²⁷ Ook zijn Israëlische entiteiten door hun ervaring gewilde trainers van militairen en 'security personeel'. Ook Nederlandse militairen worden getraind op Israëlische trainingsfaciliteiten, hierover later in het rapport meer.

Nieuwe technologie en producten worden zo snel mogelijk uitgetest en op grond van feedback van de krijgsmacht verder aangepast en verbeterd. Zo verklaarde Avner Benzaken, hoofd van de afdeling technologie en logistiek van het Israëlische leger, in Der Spiegel: “Als ik een product ontwikkel en ik wil het testen in het veld hoef ik maar vijf of tien kilometer van mijn werkplek om het product aan het werk te zien. Ik krijg direct feedback, dit maakt het ontwikkelingsproces veel sneller en efficiënter.”²⁸ Wapens worden ontwikkeld in reactie op de actuele oorlogssituatie, de bezetting, op grond van verzoeken vanuit de krijgsmacht, en er wordt betrekkelijk gemakkelijk geïnvesteerd in nieuwe technologieën, ook als die zichzelf nog niet bewezen hebben.

Hetzelfde vertelt Gil Wainman, directeur marketing van IWI (Israël Weapon Industry), in Der Spiegel. Hij verklaart dat wanneer een nieuw wapen is ontwikkeld, het aan het leger wordt gegeven voor een test in het slagveld. De soldaten rapporteren aan IWI's technici zodat deze het product kunnen verbeteren. “We hebben veel ervaring”, claimt Wainman, “echte gevechtservaring. En we gebruiken deze bij het ontwikkelen van producten.” 90% van de wapens die de IWI produceert, wordt volgens Wainman' geëxporteerd. Dat is vergelijkbaar met andere Israëlische wapenproducenten. Gemiddeld wordt 75% van de wapenproductie geëxporteerd.

²⁶ Jeff Halper. War Against The People - Israel, The Palestinians and Global Pacification

²⁷ <http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>

²⁸ <http://www.spiegel.de/international/world/defense-industry-the-business-of-war-in-israel-a-988245.html>

De lijntjes zijn kort; de wapenindustrie, de staat, het leger en de wetenschap zijn nauw met elkaar verbonden. De wapenindustrie is grotendeels in staatshanden, maar ook de wetenschap heeft innige connecties met het leger. Michael Brzoska van de Universiteit van Hamburg berekende dat 30 procent van alle R&T uitgaven in Israël naar militair onderzoek gaan. Ter vergelijking: in Duitsland is dat 2 procent.²⁹

De Israëlische inlichtingendienst (8200 intelligence unit, Shin Bet, Mossad) probeert de slimste technische studenten van universiteiten in te lijven en leidt deze verder op. Na een scholing bij de geheime dienst en een paar dienstjaren maken velen de overstap naar het bedrijfsleven en in het bijzonder naar cybertechbedrijven. Een voorbeeld is het bedrijf Kela Israeli Intelligence, opgericht door voormalig directeur van de Mossad Shabtai Shavit. Trots stelt Kela dat het 'kennis team' bestaat uit oud-medewerkers van Shin Bet en de Mossad³⁰. Kennis opgedaan door bezetting en conflict worden ten gelde gemaakt overal in het bedrijfsleven.

---

²⁹ <http://www.spiegel.de/international/world/defense-industry-the-business-of-war-in-israel-a-988245.html>

³⁰ <https://www.ke-la.com/business-and-investment>

Deel 2 Nederlandse militaire betrokkenheid

Ook de Nederlandse krijgsmacht is een afnemer van de Israëliische wapenindustrie. Deze steun aan de defensie industrie leidt tot meer ruimte voor ontwikkelen van nieuwe wapens en technologieën.

Gill anti-tanksysteem

In 2001 besloot Nederland tot de aankoop van het Gill anti-tanksysteem van het Israëliische defensiebedrijf Rafael voor een bedrag van 600 miljoen gulden. Rafael is een groot Israëliisch defensie bedrijf; het produceert een breed scala aan wapens. Het was lange tijd een onderdeel van het Ministerie van Defensie, maar werd in 2002 verzelfstandigd, hoewel het overheidsbezit bleef.³¹ In het contract werd bepaald dat het Frans-Nederlandse Thales onderdelen mocht maken voor de Gill. Acht maanden voor de deal werd de Gill door Israël voor het eerst gebruikt: bij beschieting van de Palestijnse stad Beit Jala in 2000.³² Voor Nederland was dat blijkbaar geen belemmering bij de aankoop. In de kamer waren D66, Groenlinks en SP vanwege politieke redenen tegen de aankoop. Zij stelden dat de aankoop bijdroeg aan de ondersteuning van de Israëliische wapenindustrie en haaks stond op het mensenrechtenbeleid van de Nederlandse regering. Toenmalig staatssecretaris Van Hoof van Defensie stelde echter dat er geen sprake was van een politiek signaal, er zou gewoon zoals altijd een afweging ten gunste van het beste beschikbare systeem hebben plaatsgevonden.³³ De Gill anti-tankraketten maken nog steeds onderdeel uit van het Nederlands wapenarsenaal. Ze werden vorig jaar nog naar Israël gestuurd om te worden gemoderniseerd.³⁴

Aerostar

In januari 2009 werd een leasecontract gesloten ten waarde van 42 miljoen euro voor de Aerostar drone van het Israëliische bedrijf Aeronautics Defense Systems (ADS)³⁵ De Aerostar werd aangekocht om direct te worden ingezet in Afghanistan, en daarom met een speciale versnelde procedure door de Tweede Kamer geloodst. Bij het leasecontract bood ADS een onderhoudscontract aan. Dat was een belangrijk punt voor het Ministerie van Defensie, dat kampt met een tekort aan technisch personeel en dat in toenemende mate dit soort taken moet inkopen op de vrije markt. Onderhoud en ook bediening werden uitbesteed aan een Brits bedrijf, omdat Israël niet toestaat dat Israëliisch personeel wordt ingezet in Afghanistan.

Controversieel is dat op moment van aankoop de Aerostar werd ingezet door het Israëliische leger voor verkenningsvluchten boven Gaza in operatie Cast Lead. In deze oorlog, die duurde van 27 december 2008 tot en met 18 januari 2009, kwamen volgens de Israëliische mensenrechtenorganisatie B'Tselem 1391 mensen om. Volgens B'Tselem ging het bij driekwart van de doden om burgerslachtoffers. De VN en vele andere organisaties hebben de

---

³¹ www.rafael.co.il

³² <http://www.jpost.com/Editions/2000/11/02/News/News.14752.html>

³³ Ministerie van Defensie, Brief van de Staatssecretaris van Defensie aan de Tweede Kamer, 27400X nr.45, 22 juni 2001

³⁴ Het Nederlandse wapenexportbeleid in 2014. Lijst van vragen en antwoorden

³⁵ <http://www.globes.co.il/en/article-1000437327>

Israëliësche campagne veroordeeld vanwege oorlogsmisdaden en mensenrechtenschendingen.³⁶ Gezien de gevoeligheid van de aankoop was een uitgebreid debat in de Kamer wenselijk geweest.

VOSS

Het Verbeterd Operationeel Soldaat Systeem (VOSS) is een sinds 2004 lopend project dat de individuele uitrusting van de Nederlandse infanteriesoldaat moet verbeteren. Het is onderdeel van het *Soldier Modernisation Programma* (SMP) dat gestart werd in 1998.³⁷ Het VOSS project bestaat uit drie hoofdcomponenten: het zogeheten smart vest, de integrated head protection (IHP) en de e-lighter, een compacte stroomgenerator op diesel. Het nieuwe 'soldaatsysteem' is uitgerust met nieuwe communicatieapparatuur en moet ervoor zorgen dat de militairen in het veld met elkaar in verbinding staan en zich bewust zijn van hun omgeving. Via dit systeem is de militair via GPS zichtbaar voor bevriende troepen en kan hij online informatie raadplegen en verzenden.³⁸

Op 6 april 2011 sloten België, Luxemburg en Nederland een samenwerkingsovereenkomst op het gebied van soldaatsystemen en dan met name de aanschaf van het Smart Vest. De hoofdaannemer voor de productie van het Smart Vest is het Israëliësche bedrijf Elbit. Thales Nederland is de belangrijkste onderaannemer. Het Smart Vest is de gemeenschappelijke hoofdcomponent van de drie nationale programma's: *Belgian Soldier Transformation* (BEST), *Cooperative Modernisation Program of the Army for a Soldier System* (COMPASS) in Luxemburg, en VOSS in Nederland. De samenwerking met België en Luxemburg strekt zich vooralsnog niet uit tot de verwerving van de *E-lighter* en de hoofdbescherming.

Het *Smart Vest* is de belangrijkste component van VOSS en is een modulair systeem (onderdelen zijn verwisselbaar met andere vesten). Nederland bestelde een proefserie van 80 stuks die dit jaar zal worden geleverd. De proefexemplaren kosten 125.000 euro per stuk. Als dit bevalt staat verdere invoering op de planning en dit ligt zeer in de lijn der verwachting. De invoering van het Smart Vest staat gepland vanaf 2017, Nederland zal dan 5500 'soldaatsystemen' aanschaffen (inclusief systemen voor opleiding en training). De behoefte aan *E-lighters* wordt geraamd op 1.500 tot 2.000 stuks. De opdracht aan Elbit Systems vertegenwoordigt een aanzienlijke waarde van 135 miljoen euro.³⁹ Dit komt neer op 13.000 euro per vest.

Het is niet zo dat Nederland geen andere keus had dan dit Israëliësche product aan te schaffen. Behalve Thales Nederlands/Elbit Systems Land and C4I waren ook Sagem en Cassidian (nu Airbus Defence & Space) doorgedrongen tot de laatste aanbestedingsronde. Uiteindelijk werd Thales Netherlands/Elbit Systems als beste beoordeeld. Sagem heeft nog bezwaar bij de rechtbank aangetekend tegen de uitkomst van de aanbesteding. Volgens

³⁶ http://www.btselem.org/download/20090909_cast_lead_fatalities_eng.pdf

³⁷ <https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2009/03/26/gevechtsmilitairen-krijgen-ultramoderne-helm>

³⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/...voss/mpo-binnenwerk-2010-111-112.pdf>

³⁹ <https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2015/07/02/defensie-bestelt-smart-vesten>

Sagem heeft de Nederlandse Staat “gehandeld in strijd met zijn verplichting om alle inschrijvers gelijk te behandelen en transparant te handelen bij het selecteren van een leverancier.”⁴⁰ Volgens Sagem was de procedure van aanbesteding van de staat in strijd met eigen eisen en onduidelijk. Zij stellen dat Elbit de voorkeur had van de staat en dat dit bedrijf bevoorreed is. De rechter heeft verklaard dat er onvoldoende bewijs is aangeleverd door Sagem en de zaak verworpen. De staat verklaarde dat, op basis van technologische evaluatie door de Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO), was gekozen voor Elbit.

Een belangrijk onderdeel van het van Elbit’s Smart Vest is de Tadiran PNR-1000 MANET software voor radiocommunicatie. Tadiran maakt deel uit van het Elbit Systems of America Land and C4I programma. Deze tak van Elbit Systems is gespecialiseerd in militaire communicatie- en informatiesystemen.

Elbit Systems Land and C4I: Battle-Proven Solutions Connecting Between All the Echelons in Any Combat Scenarios

Offering a complete range of products, meeting the requirements of the individual soldier, through all types of vehicles and up to large systems required by HQ

Seamless communication to and from any point in the battlespace

Based on Tadiran Communications’ decades of communications experience, we have extensive, proven expertise in voice, data and video transmission and reception technologies, thereby enhancing cutting-edge communication systems.

Fully Deployed in the IDF

Selected by the Israeli Ministry of Defense as the system of systems in the IDF’s landmark Digital Army Program, DAP is already fully operational.

The first large-scale C⁴ISR system to be deployed and used force-wide under actual ongoing combat conditions, DAP was readily adopted and well-received by all IDF command echelons. Together with comprehensive fielding and training programs, and including significant integration efforts with existing and new systems, DAP has provided on-the-ground proof of the efficacy of NCW doctrine.

Zoals hierboven beschreven, in documenten gepubliceerd door Elbit Systems, maakt het Land and C4I waaronder ook het Tadiran-systeem al ‘decennia’ onderdeel uit van het Israëlische leger (IDF). Deze communicatiesystemen zijn gebruikt en ontwikkeld onder ‘doorgaande gevechtssituaties.’ Nederland koopt vesten die gebruikt zijn in het veld, naar

⁴⁰ <http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2014:13395>

aangenomen moet worden ook in bezette gebieden, en op basis van conflictervaring zijn verbeterd. Het op deze manier ontwikkelen van militaire producten door Israël wordt beloond met een Nederlandse aankoop.

Elbit is op veel manieren betrokken bij Israëlische repressie in de Palestijnse gebieden. Het bedrijf ontwikkelde detectietechnologie voor de afscheidingsmuur die op veel plaatsen diep in Palestijnse gebied snijdt. Het Internationaal Gerechtshof in Den Haag bestempelde de muur reeds als illegaal in een adviserende opinie in 2004. Het Hof herinnerde toen tevens aan de internationale verplichting om geen hulp te verlenen aan de bouw van de muur.⁴¹ Zoals hierboven beschreven is Elbit El-OP betrokken bij de levering van bewakingstechnologie voor illegale Israëlische nederzettingen op de Westelijke Jordaanoever. Bovenal levert Elbit Systems een belangrijk aandeel in het Israëlische militaire productieapparaat en is een van de belangrijkste fabrikanten van militaire drones. Het merendeel van deze producten wordt ingezet om de Palestijnse bevolking te onderdrukken.

Onderhoud F-16 en Apaches

Ook stroomt er Nederlands geld naar de Israëlische wapenindustrie via de import van diensten. Elbit Systems of America, een volle dochteronderneming van Elbit, onderhoudt de Nederlandse F-16 en Apaches. Op de vliegbasis Woensdrecht heeft Elbit een eigen werkplaats voor onderhoud aan F-16-onderdelen. In de toekomst zal Elbit in Woensdrecht ook onderhoud verzorgen voor de F-35 (JSF), het nieuwe Amerikaanse gevechtsvliegtuig dat Nederland zal aanschaffen. Elbit presenteert trots op haar site de nieuwe samenwerking met Nederland. “Met een centrale plek in Europa hebben we een geweldige locatie om te reageren op acute situaties en om onze activiteiten te vergroten in Europa.” “Waarschijnlijk zal de aanwezigheid van het Technische centrum in Nederland leiden tot het bereiken van meer cliënten op de militaire en civiele markt in Europa.” Nederland faciliteert dus ook de mogelijkheid tot verdere uitbreiding van Elbit Systems of America.

Minister van Defensie Hennis ging in een brief aan de voorzitter van DOC-P (Diensten en Onderzoek Centrum Palestina) in op de kritiek op de Nederlandse samenwerkingsrelatie met Elbit in Woensdrecht. Volgens de minister is samenwerking is geen probleem omdat Elbit Systems of America een Amerikaans bedrijf is. Daarnaast heeft de Nederlandse samenwerking geen betrekking op activiteiten die te maken hebben met de nederzettingen of de afscheiding barrière.⁴² Beiden zijn beweringen zijn weerlegbaar. Ten eerste is Elbit Systems of America een volle dochter van het Israëlische Elbit Systems en dus niet los van het Israëlisch bedrijf te zien. Ten tweede is samenwerking met Elbit, in welke vorm dan ook, onwenselijk omdat de expertise van Elbit en andere Israëlische wapenfabrikanten grotendeels is opgebouwd in militaire acties tegen Palestijnen tijdens de jarenlange illegale bezetting. Het afnemen van producten, diensten en/of kennis van Israëlische wapenfabrikanten geeft de ze de ruimte om nieuwe producten te ontwikkelen die vervolgens weer ingezet kunnen worden. Samenwerking met Elbit Systems en haar dochterondernemingen is daarom onwenselijk en in strijd met regeringsbeleid.

⁴¹ <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?pr=71&code=mwp&p1=3&p2=4&p3=6>

⁴² <http://www.docp.nl/brief-minister-hennis-9-maart-2015-inzake-samenwerking-nederland-israel/>

The screenshot shows the Elbit Systems of America website. At the top left is the Elbit Systems of America logo. To the right are navigation links: Home, Lines of Business, About Us, Our People, Contact Us, and News & Events. A search bar is located in the top right corner. Below the navigation is a large green banner with the text 'SERVICES AND SUPPORT SOLUTIONS'. Underneath this banner are three tabs: 'OVERVIEW', 'DEPOT REPAIR', and 'LOGISTICS SUPPORT'. The 'DEPOT REPAIR' tab is selected. On the left side, there is a vertical menu with the following items: 'European Operations', 'Fort Worth Operations', 'San Antonio Operations', 'Talladega Operations', and 'Repair Capabilities'. The main content area is titled 'European Operations' and contains the following text: 'To enhance existing support for the RNLAF F-16 fleet and increase depot avionics service to F-16 customers throughout Europe and beyond, we've joined forces with the Royal Netherlands Air Force Logistics Center Woensdrecht team and Dutch industry to open a new avionics depot.' Below this text is a map of Europe with a yellow star marking a location in the Netherlands. The map also labels London, Hamburg, Paris, and Frankfurt/Main. Below the map is a paragraph of text: 'Centered in Europe, the new facility will provide rapid turnaround of the most urgent avionics needs including those listed below. The facility is staffed with experienced and highly trained professionals who specialize in the manufacture, repair, and test of electronics systems components and related support equipment. Our technical personnel have extensive military backgrounds arming them with insight into the applications and mission environment of the hardware. They also have an in-depth knowledge of stems performance requirements and our logistics support systems are central to each employee's skill development.'

Training

Daarnaast is er samenwerking op het gebied van kennisuitwisseling en trainingen. De Israëlische trainingstechnieken zijn gebaseerd op grond van ervaring in diverse oorlogen. Zoals het Israëlische bedrijf *International Security and Counter-terrorism Academy* (ISCA). Dit bedrijf traint onderdelen van de Nederlandse politie en is ook betrokken bij beveiliging van Schiphol en de NS. Het bedrijf werkte samen met onder meer TNO en de Universiteit van Amsterdam in het SAFIRE-project, een onderzoek naar radicalisering dat gefinancierd werd vanuit het EU onderzoeksprogramma Horizon2020. Hierover meer in het hoofdstuk over steun aan Israëlische wapenindustrie via Europese onderzoeksprogramma's.

Ook het Korps Commandotroepen maakte in 2012 en 2014 gebruik van Israëliësche trainingsfaciliteiten.⁴³ De trainingen richten zich vooral op uitbreiding van de vaardigheden op het gebied van Special Operations Urban Terrain (SOUT) en Contra-Terreur Systeem. Het Israëliësche leger heeft veel ervaring met gevechten in dichtbevolkt gebied tegen een zogenaamd 'asymmetrische vijand.' De trainingsfaciliteiten sluiten dan ook aan op deze behoefte en ervaring. Behalve militaire training is een IHS Jane's Defence Weekly 29 juni 2016 onderdeel van de training culturele en politieke 'bewustwording.'

De Commandostichting schrijft in haar blad de Groene Baret over het de training in 2014; *"Een belangrijke doelstelling van de commandant van de 104 Commandotroepencompagnie (Cotricie) was het bijdragen aan de culturele ontwikkeling van de commando (operator).*

*'Tijdens de eerste weekendbreak is een georganiseerde rondleiding in de oude stad van Jeruzalem genoten. De gidsen vertelden openlijk en objectief over de geschiedenis van het land Israël in het algemeen en Jeruzalem in het bijzonder. Jeruzalem is zonder twijfel één van de meest bijzondere en geschiedenis rijkste steden van de wereld. Al sinds ver voor de boekdrukkunst streeden volkeren, stammen en geloven met elkaar om de heilige grond te kunnen bezitten. Deze "clash of civilisations" wordt wel erg duidelijk als je door de stad loopt en ziet dat een bepaalde minaret gebouwd is op de overblijfselen van een oude kerk, die op zijn beurt weer gebouwd is op de overblijfselen van een nog oudere moskee. Wat Jeruzalem heden ten dagen ook zo bijzonder maakt, is de "tolerance-factor". In de oude stad Jeruzalem zijn vier kwartieren ingericht. Joden, Islamieten, Christenen en Orthodoxen leven in de zelfde stad in een gereguleerde vrede naast elkaar en soms zelfs door elkaar heen.'*⁴⁴

Deze tekst laat zien hoe militairen tijdens hun bezoek enkel de Israëliësche kant van het verhaal te horen krijgen. De Palestijnen zouden niet snel spreken van een 'tolerance-factor' of gereguleerde vrede.

Minister Hennis stelde bij haar bezoek aan Israël in 2014 dat de trainingen passen bij het aanhalen van de militaire samenwerking met Israël.⁴⁵ Nederland profiteert via de trainingen van ervaringen van een leger dat al decennia lang humanitair oorlogsrecht schendt in een bezet gebied. Ook wordt met de 'culturele en maatschappelijke activiteiten' een totaal eenzijdig en verkeerd beeld van een belangrijk conflict geschetst. Het is niet bekend hoe hoog de vergoeding is die Nederland aan Israël betaalt voor gebruik maken van de faciliteiten.

Uitvoer militaire goederen uit Europa en Nederland

Israël heeft een grote militaire industrie, maar is ook een van de grootste wapenimporteurs ter wereld. Het afgelopen decennium verkochten de Verenigde Staten voor maar liefst 4,4 miljard dollar aan wapens aan Israël. Dit is goed voor zo'n 80% van de totale Israëliësche

⁴³<https://www.elbitsystems.com/elbitpr/files/Command%20and%20Staff%20Trainer%20for%20Royal%20Netherlands%20Army.pdf>

⁴⁴ <http://www.dutchdefencepress.com/104-commandotroepencompagnie-traint-in-israel/>

⁴⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/05/19/minister-hennis-bezoekt-israel>

wapenimport. De rest kwam voornamelijk uit Europa, en dan vooral uit Duitsland en Italië. In 2014 en 2015 leverde Duitsland bijvoorbeeld voor 600 miljoen dollar onderzeeërs aan Israël, deze onderzeeërs hebben de mogelijkheid om kernwapens af te schieten.⁴⁶ Een derde van de bestelling betaalden de Duitsers zelf, om hun eigen militaire industrie te ondersteunen bij ontwikkeling van de vaartuigen.⁴⁷

Hoewel het grootste deel van de Israëlische wapenimport uit de VS komt, is de Europese wapenhandel met Israël toch van groot belang, omdat het totale importvolume fors is en omdat wapens een grote impact hebben op het Israëlisch-Palestijnse conflict.

Voor de export van wapens ('strategische goederen') moet in de Europese Unie altijd een vergunning worden aangevraagd. Elk wapenexport wordt getoetst aan acht criteria die onder meer betrekking hebben op vrede en mensenrechten. In theorie is dus sprake van een ethisch wapenexportbeleid.⁴⁸ Helaas zijn de criteria ruim te interpreteren en is de toepassing ervan dus niet consistent. In de praktijk kan elk land zijn wapenexportbeleid laten bepalen door economische, politieke of militaire belangen en komen vrede en mensenrechten in veel gevallen pas daarna. Toch zijn veel Europese landen ten aanzien van Israël terughoudend met wapenexporten, zo ook Nederland. Nederland geeft officieel sinds 2002 geen vergunningen meer aan export van militaire goederen aan Israël vanwege "criteria twee (mensenrechten), drie (interne spanningen) en vier (spanningen in de regio) [van de Europese gedragscode wapenexport], als gevolg van de dagelijkse realiteit in vooral de Westbank en de Gazastrook, vooral indien het leveranties aan de landmacht of luchtmacht betrof."⁴⁹ Overigens zou Israël bij toetsing evenmin voldoen aan criterium 1: naleving van internationale verplichtingen, met name resoluties van de Veiligheidsraad, en criterium 6: de eerbiediging van het internationale recht.

Het huidige kabinet volgt nog steeds deze lijn. Toenmalig minister Timmermans van Buitenlandse Zaken verklaarde in 2013 op Kamervragen over export naar Israël: "Er is sprake van een restrictief beleid. Bij iedere vergunningaanvraag voor strategisch materiaal wordt bekeken of dat kan worden gebruikt bij mensenrechtenschendingen. Zo ja, dan wordt de aanvraag afgewezen op basis van criterium 2, mensenrechten. Dat criterium is vastgesteld door de Europese Unie."⁵⁰ Timmermans vervolgde: "Vanwege de rol van de Israëlische strijdkrachten in Palestijnse gebieden levert Nederland niet direct aan de Israëlische strijdkrachten. De VN en de EU hebben Israël er herhaaldelijk op gewezen dat het Israëlische leger regelmatig buitengerechtelijk optreedt, waarbij zowel mensenrechten als humanitair oorlogsrecht worden geschonden.' In de zomer van 2015 onderschreef de huidige minister van Buitenlandse Zaken Koenders wederom strenge kritiek op Israël van de Europese Raad.

⁴⁶ <http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>

⁴⁷ <http://www.globes.co.il/en/article-israel-signs-430m-deal-for-german-patrol-vessels-1001035494>

⁴⁸ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008E0944&rid=1>

⁴⁹ Lijst van Vragen en Antwoorden inzake het Wapenexportbeleid, 22 054 nrs. 97, 108 en 115, 11 april 2007.

⁵⁰ <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/32863/Master%20Thesis%20Final%20-%20Parliamentary%20influence%20on%20arms%20export%20policy%20in%20the%20Netherlands%20-%20Bas%20Blaauw%20s1422898.pdf?sequence=1>

In de tabel hieronder zijn de afgewezen vergunningaanvragen van de periode 2007 – 2012 te zien. In 2013 en 2014 werden er geen vergunningen afgewezen. Interessant is dat in 2009 en 2010 vergunningen voor beeldversterkerbuizen nog worden geweigerd op basis van meerdere criteria. Zoals eerder beschreven is het Nederlandse wapenexportbeleid gebaseerd op 8 criteria de worden gehanteerd door de EU. In 2009 worden de vergunning beeldversterkerbuizen nog afgewezen omdat Israël niet voldoet aan criterium 2, 3, 4 en 6. Criterium 2: het eerbiedigen van mensenrechten. Criterium 3: het vrij zijn van interne spanningen. Criterium 4: de handhaving van vrede, veiligheid en stabiliteit in de regio. Criterium 6: het eerbiedigen van internationaal recht. In 2010 wordt de vergunning behalve op criteria, ook criterium 7 bij: risico dat de goederen andere bestemming krijgen of onder ongewenste voorwaarden opnieuw worden uitgevoerd. Verderop zal blijken dat in de dual-use rapporten van 2013-2015 de beeldversterkerbuizen wel een vergunning krijgen terwijl er nadrukkelijk bij wordt vermeld dat de buizen voor militair gebruik zijn. Dit terwijl er sinds 2010 geen enkele vooruitgang is geboekt op het gebied van de genoemde criteria.

Afgewezen vergunningaanvragen bestemming Israël. (2007 – 2012)					
datum	land van bestemming	korte omschrijving	ontvanger	eind gebruiker	reden voor weigering
19-jun-2009	Israël	Delen warmtebeeldapparatuur voor raketlanceerinstallatie	Rafael, Israël	Defensie, Israël	Criteria 2, 3, 4 en 6
19-jun-2009	Azerbeizjan	Aluminium profielen voor raketlanceerinstallatie	Israel Military Industries	Defensie, Azerbeizjan	Criterium 1
19-jun-2009	Rwanda	Aluminium profielen voor raketlanceerinstallatie	Israel Military Industries	Defensie, Rwanda	Criterium 4
19-jun-2009	India via Israël	2e generatie beeldversterkerbuizen	New Noga Light Ltd, Israël	Binnenlandse Zaken India	Criteria 3, 4 en 6
19-jun-2009	Israël vanuit Brazilië	Munitie, kal 9mm	North Arms R 2002, Israël	Idem	Criteria 2, 3, 4, en 6
22-dec-2009	Israël	2e generatie beeldversterkerbuizen	Elbit Systems Ltd, Israël	Idem	Criteria 2, 3, 4, 6 en 7
22-dec-2009	Israël vanuit Brazilië	Munitie, kal 9mm	North Arms R 2002, Israël	Idem	Criterium 7
22-dec-2009	Russische Federatie vanuit Israël	UAV met onderdelen	Federal Security Servoces RF	Idem	Criteria 2, 3 en 4
20-mei-2010	Israël	Beeldversterkersbuizen	Israel Police Airborne Search & Rescue unit	idem	Criteria 2, 3, 4, 6 en 7
1-jun-2010	Israël	Beeldversterkersbuizen	Israel Prison Service	idem	Criteria 2, 3, 4, 6 en 7

COMBAT PROVEN – NEDERLANDSE MILITAIRE RELATIES MET ISRAEL – STOP WAPENHANDEL

7-jun-2010	Israel	Beeldversterkersbuizen	New Noga Light (2000) Ltd.	idem	Criteria 2, 3, 4, 6 en 7
14-okt-2010	Israel	Materialen voor optische sensoren (eotaxiale wafers)	Optigo Systems Ltd. Lod	onbekend	Criteria 2, 3, 4, 6 en 7
3-aug-2011	Honduras vanuit Israel	Machinepistolen en aanvalsgeweren	Ministerie van Defensie	idem	Criterium 2
25-aug-2011	Israel	Windtunneltestdata	BAE Systems, Jeruzalem, Israel	idem	Criteria 2, 3, 4, 6 en 7
25-aug-2011	Israel	Windtunneltestdata	Rafael - Advanced Systems, Haifa, Israel	idem	Criteria 2, 3, 4, en 6
25-aug-2011	Israel	Windtunneltestdata	Rafael - Advanced Systems, Haifa, Israel	idem	Criteria 2, 3, 4, en 6
29-sep-2011	Israel	Windtunneltestdata	Israel Military Industries Ltd	idem	Criteria 2, 3, 4, en 6
27-jan-2012	Israel	6 Pistolen H&K plus 41 magazijnen	Meir Roth Ltd, Sapir, Israel	idem	Criteria 2, 3, 6 en 7
6-feb-2012	Israel	Thermische camera, type E40	ASIO Vision Ltd, Tel Aviv, Israel	Elta Systems Ltd, Ashod, Israel	Criterium 2
14-nov-2012	Israel	Delen van trainingssimulator houwitser	Bagira Systems Ltd, Holon, Israel	Ministerie van Defensie, Israel	Criteria 2, 3, 4 en 6

Deze lijst afwijzingen betekent niet dat er in het geheel geen Nederlands wapens in Israël terecht komen. Op beperkte schaal vindt er wel export plaats. Een opmerkelijke transactie is de verkoop van onderdelen voor het HAWK PIP II luchtverdedigingssysteem aan Israël in 2008. De regering concludeerde dat deze transactie past binnen het restrictieve Nederlandse wapenexportbeleid jegens Israël omdat het HAWK luchtafweersysteem naar zijn aard niet geschikt is voor inzet bij mensenrechtenschendingen en het ook niet aannemelijk dat deze systemen zullen worden gebruikt in het Israëlisch-Palestijnse conflict.⁵¹ Een land en een bezettingsleger dat systematisch mensenrechten schendt zou echter in het geheel geen wapens uit Nederland moeten krijgen.

Daarnaast is in 2014 een vergunning verstrekt voor de export van delen van militaire sonar voor de Israëlische marine. Mogelijk wordt ervan uitgegaan dat de Israëlische marine niet betrokken is bij geweld tegen burgers. Helaas is dit wel het geval. De Israëlische marine schiet veelvuldig op vissers die zich niet houden aan de door Israël eenzijdig uitgeroepen zesmijlszone. Bij de Oslo Akkoorden van 1993 is aan de Palestijnse vissers een 20-mijlszone toegekend. Het Palestinian Center for Human Rights documenteerde alleen al in juni tien schietincidenten met vier gewonden. In september werden drie vissers doodgeschoten, een recent incident dateert van 25 november.⁵²

⁵¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2007/10/23/wapenleveranties-israel>

⁵² Ma'an News Agency, Israeli navy boat opens fire at Palestinian fishermen, 25 November 2015

Waarde afgegeven vergunningen definitieve uitvoer militaire goederen naar Israël (2007-2014)			
Jaar	Waarde (Euro's)	Jaar	Waarde (Euro's)
2007	0.17 miljoen	2011	0.07 miljoen
2008	0.31 miljoen	2012	0.9 miljoen
2009	0.08 miljoen	2013	0.16 miljoen
2010	0.72 miljoen	2014	1.19 miljoen
Totaal		2007-2014	3.6 miljoen

Bronnen: Jaarrapportages Wapenexportbeleid (2007-2014), Ministerie van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en het ministerie van Buitenlandse Zaken

In Nederland geproduceerde onderdelen

Nederland is betrokken bij ontwikkeling en productie van onderdelen voor F-16s, Apache helikopters en de F-35 (Joint Strike Fighter). Stork, Philips en Thales Nederland zijn de belangrijkste Nederlandse producenten van componenten voor de Apache. Het gaat onder meer om landingsgestellen, communicatieapparatuur, staartstukken en munitieladers. Daarnaast produceert Stork onderdelen van de Hellfire raketten. De Hellfire is een geleide lucht-grondraket en maakt deel uit van de standaardbewapening van de Apache.⁵³ Deze raketten worden nog steeds gebruikt door het Israëlische leger, onder andere in de Gaza-oorlog van 2014. Een van de aanvallen waar de Hellfire gebruikt werd was de raketaanval op een Verenigde Naties-school waarbij tien burgers om het leven kwamen.⁵⁴

In eerdere jaren verliep distributie van f-16 onderdelen veelal via de Verenigde Staten. De componenten worden meestal in het land waar de fabrikant van het wapensysteem

⁵³ <http://www.groene.nl/artikel/wapens-onder-de-radar>

⁵⁴ https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/in-deaths-of-civilians-in-gaza-us-weapons-sales-to-israel-come-under-scrutiny/2014/08/23/4f6565e7-da0f-4ecb-b005-5b2202463d1f_story.html

gevestigd is ingebouwd. Een deel van deze wapens komt terug naar Nederland als onderdeel van de order, een ander deel blijft in bijvoorbeeld de Verenigde Staten voor de Amerikaanse krijgsmacht, of is bestemd voor andere klanten, zogenaamde derde landen. Nederland geen controle over waar deze producten na inbouw en 'wederuitvoer' terecht komen.

In de laatste jaren blijkt Nederland exportvergunningen te verstrekken voor onderdelen van de F-16, wetende dat de onderdelen naar Israël gaan. Zo is in de tabel te zien dat in 2014 voor 139.015 euro aan vergunningen is afgegeven voor export van onderdelen van F-16 vliegtuigen naar Israël. Deze directe export van onderdelen naar Israël is in strijd met het wapenexportbeleid en uitlatingen van de regering.

Afgegeven vergunningen 2014 voor export van delen F-16 vliegtuigen naar Israël					
Datum	Goederen omschrijving	Land van bestemming	Land van herkomst	Land van oorsprong	Waarde (euro)
22-1-2014	Delen voor F-16 gevechtsvliegtuigen	ISRAEL		VS	51725
3-10-2014	Delen voor F-16 gevechtsvliegtuigen	ISRAEL	ISRAEL	VS	30480
3-10-2014	Delen voor F-16 gevechtsvliegtuigen	ISRAEL	ISRAEL	VS	30480
3-10-2014	Delen voor F-16 gevechtsvliegtuigen	ISRAEL	ISRAEL	VS	11680
3-10-2014	Delen voor F-16 gevechtsvliegtuigen	ISRAEL	ISRAEL	VS	14650

Er is veel onduidelijkheid rond de export van in Nederland geproduceerde onderdelen van wapensystemen. Veel van de export naar derde landen verloopt via de Verenigde Staten, buiten het zicht van Nederland en het exportbeleid. De regering heeft meermaals aangegeven hierin geen verandering te willen brengen, zich onder meer beroepend op de goede verhoudingen tussen de VS en Nederland.⁵⁵

Duidelijkheid is wenselijk, zeker gezien de Nederlandse en Israëlische betrokkenheid bij het F-35 (JSF) project. Nederland produceert, net als voor de F-16, onderdelen voor dit vliegtuig. Ook over deze onderdelen heeft Nederland na export geen controle meer. Deze onderdelen kunnen weer via de VS in Israël belanden, waar ze ingezet zullen worden bij de illegale bezetting. De Israëlische krant Haaretz maakte melding van de Israëlische aanschaf van 14 F-35 vliegtuigen voor elk 110 miljoen dollar, bovenop de al 19 bestelde F-35s. De eerste twee vliegtuigen worden in 2016 geleverd. De rest volgt in 2021.⁵⁶

In het verleden is er protest geweest tegen Nederlandse betrokkenheid bij de opbouw van de Israëlische krijgsmacht. Zo was er in de jaren '80 al kritiek op de betrokkenheid van het Nederlandse bedrijfsleven bij Israëlische inzet van F-16's tegen Syrië en Libanon. Deze kritiek werd door toenmalig premier Van Agt afgewezen, vooral om de economische belangen van de defensie-industrie niet te schaden. Ook in het begin van deze eeuw wanneer Israël ruim 100 nieuwe F-16's bestelt in de Verenigde Staten, laaide het debat over betrokkenheid van Nederlandse bedrijven op. Een motie om onderdelenleveringen te stoppen krijgt in 2002 geen Kamermeerderheid.⁵⁷

⁵⁵ <http://www.stopwapenhandel.org/sites/stopwapenhandel.org/files/analyse2014%20opmaak.pdf>

⁵⁶ <http://www.haaretz.com/israel-news/.premium-1.643604>

⁵⁷ <http://stopwapenhandel.org/sites/stopwapenhandel.org/files/imported/publicaties/boekenbrochures/israel.pdf>

Meer dan een onmogelijkheid lijkt hier sprake te zijn van onwil. Het belang van van de Nederlandse wapenindustrie en goede relaties met de belangrijkste bondgenoot staan een daadwerkelijk restrictief wapenexportbeleid ten opzichte van Israël in de weg. Hoewel contractueel prima strengere eisen gesteld kunnen worden aan doorlevering van Nederlandse onderdelen, sluit de overheid op grond van economische en politieke overwegingen hiervoor liever de ogen.

Honden

Het Brabantse bedrijf Four Winds K9 levert al 23 jaar patrouille- en speurhonden aan het Israëlische leger. Volgens Boeijen, oprichter en eigenaar van de kennel, is hij de belangrijkste leverancier. “Israël komt ze uitzoeken, tientallen per keer, een paar maal per jaar”, zegt Boeijen. Hoeveel precies mag hij niet zeggen van zijn cliënt.⁵⁸

Volgens de Israëlische mensenrechtenorganisatie B’Tselem verwonden de honden regelmatig Palestijnse burgers. Volgens de organisatie is het staande praktijk dat honden worden losgelaten op Palestijnse burgers en dat ze zich vastbijten in wie niet op tijd weg kan komen. Vaak is een stroomstootwapen nodig om de Palestijnen uit de kaken van de honden te bevrijden. De honden worden systematisch gebruikt om Palestijnen te onderdrukken en angst aan te jagen, bijvoorbeeld bij nachtelijke huiszoekingen, volgens Britse advocaat Gerard Horton.⁵⁹

Een hond van het Israëlische leger valt een Palestijnse vrouw aan nabij Bethlehem op de Westelijke Jordaanoever. Foto AP / Kevin Frayer

De honden vallen buiten de Nederlandse exportwetgeving omdat de Nederlandse douane de honden niet als wapen kan classificeren. Volgens een woordvoerder van het Ministerie van Financiën maakt de douane geen onderscheid tussen diensthonden en huisdieren. “Een hond is een hond. Of hij wel of niet goed kan ruiken, maakt niet uit. Hij valt gewoon onder het exportregime voor huisdieren.” Minister Ploumen van Buitenlandse Handel heeft aangegeven de export van diensthonden aan banden te willen leggen. Echter stelt zij geen juridische mogelijkheden te zien om de export van Nederlandse honden naar Israël tegen te

⁵⁸ <http://www.nrc.nl/next/2016/02/10/kabinet-kan-export-diensthonden-naar-israel-niet-b-1586520>

⁵⁹ <http://www.nrc.nl/next/2015/10/26/zijn-honden-wapens-ja-als-ze-bijten-1549722>

houden op grond van EU wetgeving.⁶⁰ Het ministerie is het gesprek aangegaan met Four Winds K9 over de verantwoordelijkheden onder de OESO-richtlijnen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het bedrijf heeft zich gevoelig getoond voor de kritiek en aangegeven zich in de toekomst vooral te gaan toelagen op de levering van reddings- en speurhonden.⁶¹

Dual-use goederen

Afgegeven vergunningen voor definitieve uitvoer van dual use goederen naar Israël (mei 2013 – december 2015)⁶²			
Waarde (Euro)	Omschrijving	Opgegeven eindgebruik	Aantal vergunningen
13.962.580	Delen van lasermodules voor wafersteppers	Vervaardiging van microchips	1
2.663.000	Lithografische apparatuur	Vervaardiging van halfgeleideren of -materialen	1
2.071.607	(Tweede generatie) beeldversterkerbuizen	Zie tabel 2	10
1.900.000	Beryllium	Electronenmicroscoop	2
1.765.964	(Onderdelen voor) drukomzetters	Vervaardiging van halfgeleideren of -materialen + vervaardiging microchips (2)	6
886.603	Productie-apparatuur voor halfgeleideren of -materialen	Vervaardiging van microchips	1
886.603	Programmatuur voor de vervaardiging van microchips	Vervaardiging van microchips	1
886.602	Lasers en delen daarvan	Vervaardiging van microchips	1
754.125	Capacitief meetstelsel	Meetdoeleinden	2
702.104	Pompen (onderdelen voor)	Reparatie en onderhoud (1) + vervaardiging van farmaceutische producten (3) + vervaardiging microchips (1)	5
680.527	Meet apparatuur	Vervaardiging halfgeleideren of -materialen	3
115.000	Camera's	Wetenschappelijk onderzoek	1
90.000	Fermentoren	Vervaardiging van	2

⁶⁰ <http://www.nrc.nl/next/2016/02/10/kabinet-kan-export-diensthonden-naar-israel-niet-b-1586520>

⁶¹ Kamerbrief met reactie op toezeggingen AO wapenexport 11 februari 2016

⁶² Overzicht dual-use vergunningen 2004-2014 <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/exportcontrole-strategische-goederen/documenten/publicaties/2015/12/22/overzicht-dual-use-vergunningen-2004-2014>

COMBAT PROVEN – NEDERLANDSE MILITAIRE RELATIES MET ISRAËL – STOP WAPENHANDEL

		farmaceutische producten	
64.304	Meetinstrument voor lineaire verplaatsingen	Electronica industrie	1
50.000	Bioreactor	Farmaceutisch gebruik	1
43.230	Apparatuur voor informatiebeveiliging	Informatiebeveiliging	3
7.879	Technologie	Vervaardiging van halfgeleider-elementen of -materialen	2
1.552	Warmtewisselaars	Tbv chemische industrie	1

In tegenstelling tot de directe export van militaire goederen mogen veel dual-use goederen – met zowel civiele als militaire toepassingen – wel naar Israël uitgevoerd worden. Ondanks dat het Nederlandse kabinet aangeeft niet te leveren aan Israëlische strijdkrachten vanwege hun rol in Palestijnse gebieden en betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen, levert het via de dual-use export toch strategische goederen voor militair gebruik. Nederland exporteert zogenaamde tweede generatie beeldversterkerbuizen, die het 'hart' van de nachtkijker zijn. Er wordt duidelijk aangegeven bij een deel van de afgegeven exportvergunningen dat deze voor militair gebruik zijn. Sinds oktober 2013 is er in totaal voor ruim 2 miljoen euro aan beeldversterkingsbuizen geleverd. Dit gaat direct in tegen het standpunt van het kabinet om niet te leveren aan het Israëlische leger.

Deze nachtkijkers kunnen bijvoorbeeld worden ingezet bij nachtelijke huiszoekingen/trainingen die volgens het rapport Women's Centre for Legal Aid and Counselling (WCLAC) een traumatische ervaring opleveren voor veel kinderen. Deze invallen die als doel hebben te intimideren en te training op 'close combat' vinden op grote schaal plaats. WCLAC schat dat er zo'n 1400 nachtelijke invallen per jaar zijn.⁶³

Geleverde (tweede generatie) beeldversterkerbuizen sinds oktober 2013		
Eindgebruik	Waarde (Euro)	Aantal vergunningen
Nachtzichtsysteem (militair)	1.244.280	5
Nachtzichtsysteem voor militair gebruik (landmacht)	459.010	1
Nachtzichtsysteem	348.392	2
Nachtzichtsysteem tbv politie	23.912	1
Surveillance en beveiligingsdoeleinden (grensbewaking)	5.978	1

De beeldversterkerbuizen in de tabel hierboven zijn voor de Israëlische markt. Behalve deze leveringen, levert Nederland ook beeldversterkerbuizen die Israël, al dan niet na bewerking, weer doorvoert naar derde landen zoals Brazilië en India.

⁶³ http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/ISR/INT_CEDAW_NGO_ISR_24245_E.pdf

Chemicaliën

Andere goederen die onder het dual-use regime naar Israël gaan zijn chemicaliën zoals fosfortrichloride en beryllium.⁶⁴ Deze chemicaliën kunnen onder meer gebruikt worden bij de productie van chemische wapens. Zo is fosfortrichloride een van de hoofdbestanddelen voor de productie van mosterdgas.⁶⁵ Beryllium is een belangrijke stof bij de verrijking van uranium en plutonium en essentieel voor nucleaire toepassingen. Daarnaast wordt het ook veel gebruikt in defensie en in lucht- en ruimtevaart. Het materiaal wordt gebruikt voor lichtgewicht structurele onderdelen en hitteschilden in supersonische vliegtuigen, geleide raketten, de Space Shuttle en in satellieten.⁶⁶ Daarnaast leverde Nederland in 2011 voor 10.000 euro aan aluminium aan Israël voor de bepantsering van een militair voertuig.

Volgens het rapport 'Rain of Fire' van Human Right Watch maakte Israël in Cast Lead in 2008/2009 gebruik van chemische wapens. Herhaaldelijk heeft Israël witte fosforgranaten boven het dichtbevolkte Gaza uitgestrooid. Dit is in strijd met het oorlogsrecht, volgens internationale afspraken mag deze gifstof niet tegen burgers worden ingezet. Het kan afschuwelijke brandwonden veroorzaken zodra het in contact komt met de huid. Gebruik om bijvoorbeeld bij vijandelijke troepen een mist voor de ogen te creëren is wel toegestaan. De granaten werden onder meer afgevuurd op een ziekenhuis in Gaza-stad, een school en een markt.⁶⁷

Ondanks deze grove schendingen heeft de Nederlandse regering geen problemen met dergelijke exporten, ook al heeft het – los van de papieren belofte van civiel gebruik – geen zicht op wat uiteindelijk met de stoffen gebeurt. Volgens de overheid zijn de bestemmingen van deze chemicaliën betrouwbaar.

Dat exporten van chemische wapens niet altijd goed terecht komen bleek wel bij de export van fosfortrichloride van het Nederlandse bedrijf Melchemie in 1984 naar Irak. De hiervan geproduceerde strijdgassen zijn gebruikt in de oorlog tegen Iran en tegen de eigen Koerdische bevolking in 1987 en 1988.⁶⁸ De leveringen van chemicaliën die als grondstof voor chemische wapens kunnen dienen aan Israël is verontrustend. Vooral omdat Israël als een van de weinige landen het Chemische Wapens Verdrag niet heeft geratificeerd. Sommige analisten vermoeden bovendien dat Israël een chemische wapenprogramma heeft⁶⁹.

⁶⁴ Overzicht dual-use vergunningen 2004-2014 <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/exportcontrole-strategische-goederen/documenten/publicaties/2015/12/22/overzicht-dual-use-vergunningen-2004-2014>

⁶⁵ http://www.titidurancea.org/z/sulfur_mustard.htm

⁶⁶ <http://www.nuclearactive.org/docs/be.html>

⁶⁷ <https://www.hrw.org/report/2009/03/25/rain-fire/israels-unlawful-use-white-phosphorus-gaza>

⁶⁸ <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2583296/2002/10/05/Saddam-heeft-wapens-te-danken-aan-VS.dhtml>

⁶⁹ <http://www.nti.org/learn/countries/israel/chemical>

Doorvoer

Om de doorvoer te reguleren voert Nederland een exportcontrolebeleid dat gebaseerd is op internationale verdragen, exportcontroleregimes en verordeningen van de Europese Unie. Uitgangspunt daarbij is dat terughoudendheid moet worden betracht en transparantie moet worden bevorderd bij export van deze goederen, met name waar het gaat om landen die in spanningsgebieden liggen, waar recht worden geschonden en waar overbewapening dreigt.⁷⁰

Het is volgens artikel 6 Besluit Strategische Goederen in beginsel verboden om militaire goederen uit te voeren uit Nederland of door te voeren door Nederland zonder vergunning. Echter is dit niet van toepassing bij 'bevriende landen' (Australië, Japan, Nieuw-Zeeland, Zwitserland of een van de lidstaten van de EU of de NAVO). Van deze landen wordt namelijk verwacht dat zij een effectieve controle uitvoeren waardoor Nederland deze controle niet nog eens uitgebreid over hoeft te doen. In de gevallen dat er geen vergunning nodig is voor de doorvoer door Nederland van militaire goederen moet er wel een melding worden gemaakt. Het land van bestemming en omschrijving van goederen worden doorgegeven aan de Douane/Centrale dienst voor in- en uitvoer.

In 2007 berichtte Stop Wapenhandel uitgebreid over de doorvoer van militaire goederen. In 2002 bleek uit de beantwoording van Kamervragen dat er in de periode januari 2000 – september 2002 ruim 190 wapenzendingen via Schiphol naar Israël zijn gegaan. In de eerste helft van 2003 ging het om een totaal van 23 meldingen van wapendoorvoer naar Israël. In de periode 2005-2006 ging het om ruim 180 zendingen. Omdat de leveringen allemaal de Verenigde Staten kwamen werd in bijna alle gevallen werd van een vergunningplicht afgezien. Het ging voornamelijk om leveringen van kogels, patronen en (traan- en rook)granaten.⁷¹

Nederland faciliteerde dus in grote mate de gevechtsinspanningen van Israël tijdens onder andere de tweede Intifada (2000-2005) en de Libanon-oorlog (2006). In de Tweede Kamer stelde toenmalig minister Jaap de Hoop Scheffer van Buitenlandse Zaken onomwonden dat het een politieke afweging is om doorvoer naar Israël wel toe te staan. Hij zei destijds: “[...] het [wapenexportbeleid] is uiteindelijk altijd een politieke afweging van de regering en ook de controle door de Kamer heeft een politiek karakter. Dit komt zeker ook in het doorvoerbeleid tot uiting, zoals blijkt bij de doorvoer naar Israël. De Verenigde Staten houden Israël in militaire zin overeind door veel wapens aan dit land te leveren, maar het bestaansrecht van Israël wordt door een groot aantal landen nog steeds ontkend. De politieke afweging die de Nederlandse regering daarbij gemaakt heeft, heeft een rol gespeeld bij de totstandkoming van het wapenexportbeleid en het doorvoerregime.’ Daarmee zegt De Hoop Scheffer in feite dat hij kiest voor de massale wapenexportpolitiek van de Verenigde Staten [en eenzijdig de belangen van Israël], hoewel die volledig in tegenspraak is met het terughoudendheid van Nederland.

⁷⁰ <http://www.europesefiscalestudies.nl/upload/D.G.%20Leenman%20-%20Doorvoer%20strategische%20goederen.pdf>

⁷¹ <http://stopwapenhandel.org/sites/stopwapenhandel.org/files/imported/publicaties/boekenbrochures/israel.pdf>

De controle op doorvoer is regelmatig onderwerp van discussie geweest in de laatste jaren. Zowel vanuit het parlement als vanuit non-gouvernementele organisaties zoals Unicef, Stop Wapenhandel en Oxfam Novib werd regelmatig gevraagd om strengere regels op het gebied van doorvoer van wapens.⁷²

Zo was er ook veel kritiek op de enorme hoeveelheden Amerikaanse militaire onderdelen en munitie via Schiphol naar Israël getransporteerd. De transporten liepen waarschijnlijk via de El Al-vestiging op Schiphol. Onder druk van actievoerders en parlementariërs is de regelgeving op dit terrein in het afgelopen decennium ook diverse malen aangepast en op bepaalde punten aangescherpt. De meest recente ingrijpende wijziging vond in 2008 plaats toen het In- en uitvoerbesluit strategische goederen vervangen door het Besluit strategische goederen en de Regeling strategische goederen.

In oktober 2008 verplaatste El Al haar Europese hoofdkantoor/activiteiten naar het Belgische vliegveld Bierset (bij Luik) en hielden de doorvoertransporten via Schiphol grotendeels op. De verhuizing van El Al naar België hield officieel verband met de hoge belastingen op Schiphol. Maar vermoedelijk heeft eveneens een rol gespeeld dat de Waalse overheid, waaronder Bierset valt, geen gegevens over wapendoorvoer openbaar maakt en als soepel bekend staat op het gebied van exportcontrole. In België proberen vredesgroepen hier verandering in te brengen. Zo stuurden 25 organisaties in 2014 een open brief aan de Belgische kabinetsformatie waarin ze aandrungen om 'de rol van België inzake de belegering van de Gazastrook aan de kaak te stellen.' 'België speelt een rol in de logistieke levenslijn van de Israëlische oorlogsmachine. Waarde politici, engageer u om de logistieke medewerking aan oorlogsvoering stop te zetten.'⁷³

Zoals te zien in de tabel hieronder is de doorvoer niet volledig stilgelegd. Nederland staat nog steeds toe dat militair materiaal via Schiphol of de haven van Rotterdam naar Israël wordt gescheept.

Datum	Goederen omschrijving	Land van herkomst	Locatie
04-06-2015	136 ENKELLOOPS KOGELGEW. 5,56X45 MM	IERLAND	Rotterdam (per schip)
11-03-2013	330 Patronen kal. 25 mm	VS	Schiphol
19-03-2012	Delen van militaire helikopters	VS	Schiphol
25-06-2012	Onderdelen van militaire vliegtuigen	VS	Schiphol

⁷² <http://www.oxfamnovib.nl/wapenhandel-eindelijk-aan-banden.html>

⁷³ <http://www.ravage-webzine.nl/2014/08/31/protest-op-belgische-luchthaven-wegens-betrokkenheid-bij-gaza-oorlog/>

Deel 3 – EU onderzoekssamenwerking gefinancierd

In 2000 ging het EU/Israël-Associatieverdrag in werking. Het Associatieverdrag vergemakkelijkt de handel tussen Israël en EU-lidstaten en stelt Israël onder andere in staat om mee te doen aan de onderzoeksinnovatieprogramma's van de EU. Met deze innovatieprogramma's wil de Europese Commissie wetenschap en innovatie stimuleren in het bedrijfsleven en de academische wereld. Dit om het concurrentievermogen van Europa te vergroten. Israël heeft door het Associatieverdrag dezelfde toegang tot de fondsen als EU landen. Tijdens het financieringsprogramma FP7, dat liep van 2007 tot 2013, deden Israëlische bedrijven en instellingen mee aan meer dan 1500 projecten. Er stroomde 780 miljoen euro richting Israël en Israël droeg zelf 530 miljoen euro bij aan het programma.

Een belangrijke tak van dit Research en Technology programma is 'security research.' Via dit programma stroomde veel Europees belastinggeld direct naar de Israëlische 'veiligheid' en defensie-industrie. Drieëntwintig Israëlische bedrijven participeerden in 49 projecten ter waarde van 26 miljoen euro. Vijf van deze bedrijven zijn wapenproducenten: Elbit Systems, Elbit Security Systems, Aeronautics Defence Systems, Opgal Optronics Industries en Israeli Aerospace Industries (IAI, tot 2006 bekend als Israeli Aircraft Industries). De Israëlische conflictervaring wordt gewaardeerd als bijdrage aan Europese veiligheidsprojecten. Zo wist bijvoorbeeld Israeli Aerospace Industries, de grootste Israëlische wapenproducent en wereldmarktleider in de productie van drones, sinds het toetreden van Israël aan het technologiefonds 69 onderzoekssubsidies binnen te slepen.⁷⁴

Ook Elbit Systems en Israeli Aerospace Industries hebben in het onderzoeksprogramma geparticipeerd, waar zo'n 393,6 miljoen euro in omging, die onder andere betrekking hadden op de ontwikkeling van drones.^{75 76}

Met een budget van bijna 80 miljard is Horizon2020, het nieuwe EU onderzoeks- en innovatieprogramma, een van 's werelds grootste innovatieprogramma's. Na druk vanuit maatschappelijke organisaties besloot de Europese Commissie dat projecten in Horizon 2020 een exclusieve focus moeten hebben op civiele toepassingen.⁷⁷ Ondanks dat blijkt dat er nog steeds veel van de Europese innovatiesubsidie naar de wapenindustrie gaat, mede doordat de grens tussen civiele (veiligheid), dual-use en militaire producten erg vaag is.

Wel werden er voorwaarden gesteld aan de deelname van Israëlische instellingen aan Europese fondsen. Ten eerste zal de EU geen fondsen verstrekken aan instellingen die gevestigd zijn in bezet gebied. Ten tweede zal de EU geen fondsen verstrekken aan instellingen die werkzaam zijn binnen de nederzettingen in bezet Palestina. De Europese Commissie stelt dat er geen geld terecht komt bij activiteiten die ingaan tegen internationaal

⁷⁴ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2013-003353&language=NL>

⁷⁵ http://cordis.europa.eu/projects/home_en.html

⁷⁶ <https://www.euractiv.com/section/innovation-industry/news/meps-denounce-eu-funding-of-israeli-defence-firms/>

⁷⁷ https://www.uoc.edu/portal/_resources/CA/documents/reerca/kit_etica/Actualitzacio_2015/15_Anotated_Grant_Agreement_art34_Ethics.pdf

recht. 'Several mechanisms have been put in place to prevent European funds from being used for activities that could contravene international law,' aldus Robert-Jan Smits, directeur-generaal van Research and Innovation van de EU.⁷⁸

Uit toekenning van de onderzoeksubsidies van Horizon2020 blijkt echter dat wederom de wapenindustrie, waaronder ook de Israëliische wapenindustrie, weer gesteund gaat worden met Europese belastinggelden. Vorig jaar februari publiceerde het Israëliische Directorate for the European Research Area (ISERD) een document dat aankondigde dat er 162 projecten met Israëliische deelname waren in het Horizon2020 programma, met een budget van zo'n 452,3 miljoen euro.⁷⁹ 43 projecten wachten nog op goedkeuring en het is dus aannemelijk dat het bedrag nog hoger uitvalt. Het gaat hier niet om alleen civiele producten, zoals de Europese Commissie belooft. Veel projecten vallen officieel onder de aanduiding 'veiligheidsonderzoek.' Deze categorie zeer breed en er komen vaak onderzoeksubsidies terecht bij projecten die een militaire toepassing hebben. Er worden door de Europese Unie 58 'security research' projecten gefinancierd. Israëliische bedrijven nemen deel in 12 hiervan en leiden en coördineren er vijf.

Zo wordt het onderzoeksproject Security Research Program via Horizon2020 gefinancierd. Dit project krijgt 3 miljoen euro om de bestrijdingsmogelijkheden van 'radicaal extremisme' te onderzoeken. Het Nederlandse TNO Defensie en Veiligheid is projectleider en de Israëli International Counter-Terrorism Academy is een van de vijf projectdeelnemers. Israël ontvangt een deel van de subsidies op basis van Israëliische ervaringen om met binnenlandse tegenstanders om te gaan. Terwijl de methodes van Israël op vele manieren indruisen tegen rechten van burgers. Het is verontrustend dat de EU denkt daarvan te moeten leren en dit financieel beloond.⁸⁰

Het eerder genoemde Elbit heeft negen inschrijvingen gedaan voor gesubsidieerde onderzoeksprojecten in Horizon2020. Zo hoopt Elbit fondsen te krijgen om het Laser Gated Imaging (LGI) systeem verder te ontwikkelen.⁸¹ LGI is een gespecialiseerde vorm van nachtvisie-technologie, die ook intensief gebruik wordt voor militaire toepassingen, zoals voor lange afstand geweren, drones en onbemande bootjes die Gaza blokkeren. Subsidie voor ontwikkeling van technologieën met 'civiele' toepassing kunnen ook worden gebruikt voor militaire toepassingen, het eerder beschreven dual-use.

Behalve de ontwikkeling van militair inzetbare producten, is ook de subsidiëring van Israëliische militaire bedrijven kwalijk. Geldstromen richting Israëli Aerospace Industries, Elbit Systems, Elbit Security Systems, Aeronautics Defence Systems and Opgal Optronics Industries geven deze bedrijven financiële ruimte om andere operaties en onderzoek te bekostigen. Dit is zeer onwenselijk gezien de bewezen betrokkenheid van deze bedrijven bij het schenden van mensenrechten en internationaal recht, zoals de bezetting, de

⁷⁸ <https://www.euractiv.com/section/innovation-industry/news/meps-denounce-eu-funding-of-israeli-defence-firms/>

⁷⁹ http://www.iserd.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/final_il_stat_iserd_dec2014.pdf

⁸⁰ <http://www.iscintelligence.com/tema.php?id=16>

⁸¹ https://letsembracespace.teamwork.fr/docs/WS3Mandelblit_-Nili.pdf

afscheidingsmuur en nederzettingen (drones, wapens, technologie enz). In feite is hier sprake van EU financiering van het Israëlische militair-industrieel-wetenschappelijk complex, dat een belangrijke pilaar is van de Israëlische bezetting, de annexatie van de Westelijke Jordaanoever, en de blokkade en verwoesting van Gaza.

Op dit moment is bijvoorbeeld Israël Aerospace Industries (IAI) in de race voor geld uit het EU-onderzoeksfonds voor informatietechnologie. Volgens een woordvoerder van de Europese Commissie betreft het hier uitsluitend civiele projecten, maar hij moet toegeven dat het ook militaire toepassingen kent. Bij een partner als IAI is dat meer dan waarschijnlijk: het bedrijf maakt veel militaire producten, waaronder het bewapende, onbemande vliegtuig Heron, waarmee in Gaza zeker 87 burgers werden gedood.⁸²

Israël kan deelnemen aan lucratieve onderzoeksprogramma's door het in 1995 gesloten Associatieverdrag met de EU. Het akkoord bevat handelsafspraken maar ook ethische uitgangspunten. In artikel 2 van het Verdrag wordt gesteld: "Relations between the Parties, as well as all the provisions of the Agreement itself, shall be based on respect for human rights and democratic principles, which guides their internal and international policy and constitutes an essential element of this Agreement." Israël voert in strijd met het internationaal recht een actief nederzettingenbeleid in Oost-Jeruzalem en andere delen van de Westelijke Jordaanoever (bezette Palestijnse gebieden). Israël is vaak door de VN en mensenrechtenorganisaties bekritiseerd voor ernstige schendingen van mensenrechten in deze gebieden, die veelal samenhangen met het nederzettingenbeleid. Israël leeft dus duidelijk artikel 2 van het verdrag niet na en dit zou reden voor de EU moeten zijn om het verdrag op te schorten. In 2002 besloot het Europees Parlement de werking van het EU-Israël Associatieverdrag op te schorten naar aanleiding van de Israëlische operatie Defensive Shield tijdens de Tweede Intifada. De EU Commissie weigerde echter in lijn met het parlamentsbesluit te handelen.

---

⁸² <http://www.stopwapenhandel.org/node/779>

Conclusie en aanbevelingen

Steun aan het Israëliëse leger en de militaire industrie staat gelijk aan het steunen van de bezetting, omdat dit de pilaren zijn die de bezetting dragen. Door wapenaankopen bij en militaire samenwerking met Israël profiteert Nederland van kennis die is opgedaan bij de bezetting en bij het schenden van rechten van burgers. Ook komen er nog altijd wapenonderdelen en dual-use goederen bij het Israëliëse leger terecht, ondanks een officieel 'zeer restrictief' exportbeleid. Daarnaast werken Nederlandse bedrijven samen met Israëliëse wapenbedrijven in door de EU gefinancierde projecten via onderzoeksprogramma Horizon 2020. Als Nederland wil bijdragen aan een oplossing van het Israëliësch/Palestijns conflict en niet wil profiteren van bezetting en onderdrukking zou deze militaire samenwerking beëindigd moeten worden.

1 – Levering militaire producten

Ondanks mooie woorden en een 'zeer restrictief' wapenexportbeleid belanden er wel degelijk goederen vanuit Nederland in Israël die voor militair gebruik zijn. Elke vergunningsaanvraag wordt op individuele basis getoetst. De eindgebruiker en het eindgebruik van de goederen moeten hierbij worden betrokken, alsmede de aard van het te exporteren goed. Dit laat volgens de regering ruimte voor beperkte uitvoer van militaire goederen naar Israël.

Vooraf voor dual-use goederen blijkt de grens niet gesloten. Onder meer wordt nachtzichtapparatuur geleverd die kan worden ingezet in de bezette Westelijke Jordaanoever of in Gaza. Ook levert Nederland chemicaliën aan Israël, ondanks de Israëliëse weigering om zich aan te sluiten bij het Chemische Wapenverdrag, en ondanks het vermoeden van een Israëliësch chemisch wapenprogramma.

Tevens is er veel onduidelijkheid rond de export van in Nederland geproduceerde onderdelen van wapensystemen. Nederland heeft geen enkele garantie dat geproduceerde onderdelen die aan de Verenigde Staten geleverd worden niet in Israëliëse F-16's, F-35's, Apaches en Hellfire raketten worden ingebouwd. F-16's, F-35's, Apaches en Hellfire raketten worden veelvuldig ingezet door Israël bij beschietingen en bombardementen in Gaza en de Westbank.

Aanbeveling 1

Nederland moet geen militaire goederen leveren aan een land dat systematisch mensenrechten schendt en een internationaal erkend bezet gebied koloniseert. Dit moet ook

gelden voor dual-use goederen en levering van onderdelen die via andere landen naar dat land gaan.

2 – Aanschaf militaire producten

Nederland levert ook een bijdrage aan de Israëlische militaire industrie en krijgsmacht via de aanschaf van militaire goederen en diensten. Israëlische wapens zijn populair op de internationale markt, omdat ze het label ‘combat proven’ of ‘battle tested’ hebben. Israël profiteert zo van kennis die is opgedaan bij de illegale bezetting, de illegale afscheidingsmuur en decennia van controle over de Palestijnse bevolking.

Nederland is ook een afnemer van Israëlische militaire goederen en ervaring. De meest recente aanschaf zijn de ‘combat proven’ Smart Vesten ter waarde van 135 miljoen euro. Deze soldaatuitrusting is een productie van Thales samen met het Israëlische wapenbedrijf Elbit Systems. Hierin zijn onder meer communicatiesystemen verwerkt die zijn ontwikkeld op basis van gevechtssituaties van het Israëlische leger.

Aanbeveling 2

Nederland moet geen militaire- en veiligheidsproducten afnemen van de Israëlische wapenindustrie, omdat deze zijn technische kennis mede heeft ontwikkeld door toepassing van zijn producten in bezette gebieden en bij de illegale afscheidingsmuur.

3 – Subsidie Israëlische defensie- en veiligheidsindustrie

Er belandt veel geld voor onderzoek en ontwikkeling bij Israëlische wapenproducten via Europese ‘innovatieprogramma’s’. Israël kan hieraan deelnemen door het in 1995 gesloten Associatieverdrag met de EU. Bij het EU innovatieprogramma FP7, dat liep van 2007 tot en met 2013, hebben Israëlische instellingen voor 780 miljoen euro aan subsidie ontvangen. Een deel hiervan belande bij de Israëlische wapenindustrie.

Na druk van maatschappelijke organisaties besloot de Europese Commissie dat projecten in de opvolger van FP7, Horizon 2020, een exclusieve focus moeten hebben op civiele toepassingen. Ondanks dat blijkt er wederom veel subsidie naar de wapenindustrie te gaan. Vorig jaar februari publiceerde het Israëlische Directorate for the European Research Area (ISERD) een document dat aankondigde dat er 162 projecten met Israëlische deelname waren in het Horizon 2020 programma met een budget van zo’n 452,3 miljoen euro, waaronder voor Israëlische wapenproducten als Elbit en ISLspace. Deze twee bedrijven spelen een grote rol bij de bezetting van de Westelijke Jordaanoever en in de oorlogen in en blokkade van Gaza.

Aanbeveling 3

Israëlische militaire – en veiligheidsbedrijven moeten worden uitgesloten van subsidie uit het EU innovatieprogramma Horizon 2020, omdat deze hun kennis mede hebben ontwikkeld door toepassing van producten in bezette gebieden en bij de illegale afscheidingsmuur, en het niet onwaarschijnlijk is dat hun producten daar in de toekomst ook zullen worden ingezet.

4 – Militaire kennisuitwisseling

Minister van Defensie Hennis en haar toenmalige ambtgenoot Ya'alon ondertekenden in 2014 een verklaring waarin zij zich uitspreken voor verdere militaire samenwerking. Het Nederlandse Korps Commandotroepen maakt gebruik van trainingsfaciliteiten in Israël. Daarnaast is er intensieve uitwisseling van kennis op het gebied van drones, geïmproviseerde explosieven en cybertechnologie. Volgens het ministerie van Defensie zijn alle activiteiten in lijn met het kabinetsbeleid ten aanzien van Israël en worden de activiteiten uitgevoerd binnen de internationaal erkende grenzen van beide landen. De nieuwe minister van Defensie waar Nederland mee samenwerkt, is de ultra-nationalistische Avigdor Lieberman, onder meer berucht wegens de uitspraak dat 'Arabische burgers, die niet loyaal zijn aan de staat Israël zouden onthoofd moeten worden met een bijl'.

Aanbeveling 4

Nederland moet militaire samenwerking en kennisuitwisseling met Israël beëindigen. Het is niet mogelijk om je als regering uit te spreken tegen de bezetting en de constante mensen- en internationalerechtenschendingen en tegelijkertijd te pleiten voor het aanhalen van de militaire banden met Israël.

Recente Stop Wapenhandel publicaties

- * Beleggingen pensioenfondsen in Airbus, april 2016
- * Wapenexportcontrole in de Oekraïne, maart 2016
- * Tax evasion and weapon production ; Letterbox arms companies in the Netherlands.
December 2015
- * Topjaar 2014, analyse Nederlandse wapenexport, December 2015
- * Dutch arms trade with coalition forces in the Yemen war, November 2015
- * Pensioengeld voor de JSF, Augustus 2015
- * “Het is wel mijn geld” – Pensioengeld voor kernwapens , Mei 2015
- * Reactie op Initiatiefnota D66 en PvdA Wapens en Principes, April 2015
- * Wapenpromotie bij foute vrienden: Nederlandse bedrijven op IDEX wapenbeurs,
Januari 2015
- * Pensioengeld voor militaire drones, Oktober 2014
- * Israel and the international arms trade, companies involved, Augustus 2014
- * Wapenhandel en militarisering: het schoolrapport van de Europese lijsttrekkers, Mei
2014
- * De modernisering van kernwapens in Nederland, Maart 2014
- * Hoge kwaliteit, zo goed als nieuw: tweedehands wapens uit Nederland, Maart 2014

Zonder donateurs geen Stop Wapenhandel
Steun ons met een gift op rekening NL11 TRIO 0390 4073 80
t.n.v. Stop Wapenhandel, Amsterdam